

Juryrapport Karel van het Reve

Een van de juryleden heeft een ongeneeslijke tic. Voor hij een prozavertaling bekijkt op semantische en stilistische kenmerken, vergelijkt hij eerst de woordaantallen van origineel en vertaling. Wie een gedicht vertaalt is gebonden aan zeer strenge limieten. Aan een prozatekst kunnen die ook gesteld worden. Het is een vrij ruwe werkwijze. Toegepast op vertalingen uit een synthetische taal als Latijn en Russisch in een analytische taal als de onze, kan die tot onrechtvaardige beoordelingen leiden. Maar de verleiding tot tellen wordt erg groot als een verfiind en woordkarig stilist als Toergenjev in handen valt van een beknopticus als Karel van het Reve. Gekozen werd derhalve een passage Toergenjev van 255 woorden, die er in vertaling 335 werden, een uitlopen van 80 woorden dus, ruim 30%. Loopt een vertaling uit Engels of Duits uit met 15 a 20%, dan is er al reden tot groot alarm. Hoe nu die 30% bij Van het Reve te verklaren? 45 van de 80 woorden waren lidwoorden, een woordsoort die het Russisch niet kent. Russische naamvalsfuncties moeten in het Nederlands meestal met een voorzetsel worden opgevangen. Deze, gevoegd bij partikels als *te* en *er* en extra woorden als resultaat van het opsplitsen van gerundia vergden 20 woorden. Het uitsplitsen van werkwoordsvormen, het gebruik van hulpwerkwoorden voor verleden en toekomstige tijd leverden nogmaals 14 woorden op. $45 + 20 + 14 = 79$ woorden van de 80 konden zo worden weggestreept. De stand werd dus 255 betekeniseenheden in het Russisch tegen 256 in het Nederlands. De jury besloot Karel van het Reve dit ene strafpunt kwijt te schelden.

Vele steekproeven leverden één fout op – het weglaten van een adjectief in een dialoog, wat de tekst vreemd genoeg alleen maar ten goede kwam. Hier kan opzet in het spel zijn geweest. Vertaalfouten en vergrijpen tegen het Nederlands konden niet worden gesignaleerd, zomin als eigenmachtige toevoegingen.

Grote exactheid dus in de vertaling. Maar exactheid hoeft dorheid niet uit te sluiten. Was dat wel zo, dan had de jury kunnen volstaan met deze dorre technische opsomming. Want weinig vertalers zouden zo'n test doorstaan. Anderzijds hebben weinig vertalers het geluk zulk exact geformuleerd proza als dat van Toergenjev voorgezet te krijgen. Het werk van een vertaler wordt immers moeilijker naarmate de auteur van het origineel zich minder discipline en beperkingen oplegt. Toch verliest een schrijver als Toergenjev ook onder de handen van een minder goed vertaler nooit al zijn ontroeringskracht. Wil men dus de verdiensten van de vertaler Van het Reve in het licht stellen, dan is een andere aanpak gewenst. Wij beginnen dus opnieuw. Met twee zeer bekende citaten ditmaal.

1. Ik leg me toe op 't schrijven van levend hollandsch. Maar ik heb school gegaan. *Idee 41*, Multatuli.
2. In dagen van twijfel, in dagen van sombere gedachten over het lot van mijn vaderland, zijt gij alleen mij tot troost en steun, o gij grote, machtige waarachtige en ongebonden Russische taal! – Indien gij niet waart, zou ik dan niet in vertwijfeling geraken door al datgene wat daar in mijn land geschiedt?

– Maar ondenkbaar is het, dat zulk een taal niet zou gegeven zijn aan een groot volk! *Gedichten in proza*, Iván Toergenjev.

Tussen deze twee citaten lijkt op het eerste gezicht een afgrond te gapen. In feite is die afgrond niet zo groot of diep dat Karel van het Reve er niet precies zou inpassen. Wie Toergenjev in vertaling nog moet gaan genieten met zo'n citaat van de schrijver in het achterhoofd, loopt kans zich snel bedrogen te voelen. Dat Russisch met al dat vrije, machtige en grote, dat moet wel iets heel bijzonders wezen, een dimensie of wat meer hebben dan zoiets banaals als gewoon *hollandsch*. Is zo'n vertaling dan ook nog van Karel van het Reve, dan zal de ontzuivering dubbel hard aankomen. Die woorden van Toergenjev suggereren al gauw iets van die brede Russische ziel, waarvoor men bij het Don Kozakkenkoor uit Parijs zo bevredigend terecht kan. En juist die moet men bij Toergenjev missen. Toch vindt men Toergenjevs beroemde tirade over het Russisch in vrijwel ieder lees- en leerboek 'der Russische taal', ook in dat van Karel van het Reve. In feite is het een van de minder nuchtere uitlatingen van de oude heer geweest. Maar als aansporing voor poëtische zielen die zich die hele verschrikkelijke grammatica nog moeten eigen maken, doet de tirade nog altijd wonderwerk. Is de grammatica eenmaal gedaan, dan slaat het uur n, het uur van de nuchterheid. Voor Nederland sloeg dat uur in 1949. Mirabile dictu nog wel in het derdeweggersblad *De Nieuwe Stem*. Daarin publiceerde Van het Reve een essay getiteld 'Heine en Poesjkin', dat hij om onnaspeurlijke redenen niet bundelde in zijn *Rusland voor beginners*, nog steeds de beste inleiding voor de verstgevorderden. In dat essay komen vele behartigenswaardige zaken aan de orde. Zo varieert Van het Reve in dat essay een uitspraak van een anonieme Russische criticus uit 1828 als volgt: 'Men kan van elk der grote Russen zeggen dat zij ons hun roman vertellen met de eerste de beste woorden die hun voor de mond komen' (...) Met Multatuli zeggen wij dan maar: Zij legden zich toe op het schrijven van levend Russisch. Zij hebben weinig of geen school gegaan, of zich althans door school niet van de wijs laten brengen. Daarvoor zijn het dan ook de grote Russen. Daarom ook is Multatuli de evenknie van die grote Russen. Multatuli zou er niet in zijn eentje voorgestaan hebben als hij naar Rusland was gegaan in plaats van naar Nederlandsch Oost-Indië. De karakteristiek van de onbekende criticus uit 1828 geldt ook voor Multatuli, maar niet minder voor Karel van het Reve zelf. Als stilist heeft hij een deel van de kunst afgekeken én van Multatuli, én van die grote Russen, Poesjkin en Toergenjev voorop. Het is dus moeilijk in te zien dat voor de *vertaler* Van het Reve niet hetzelfde zou gelden. Toergenjev heeft aan de wieg van zijn stilistiek gestaan en zo het bedje gespreid voor zijn eigen vertaler. Dat is hem rijkelijk vergolden, want zijn patronaat heeft hem smetteloze, brandschone vertalingen opgeleverd van zijn romans en toneelstukken.

Hoe goed de vertaler in de huid van Toergenjev weet te kruipen, blijkt wel uit het volgende citaat uit *Rusland voor beginners*, waarin Van het Reve hem pasticheert, om zijn werkwijze te verduidelijken:

‘En van Bemmelen? vraagt de nieuwsgierige lezer misschien – raast zijn Chevrolet nog steeds langs de Hollandse wegen en heeft hij nog steeds plannen om de heren in het Kremlin in een open brief op hun fouten te wijzen? Nee, de automobiel is verkocht, en van Bemmelen is een handel in jute begonnen. Men beweert dat hij aan de ramp van 1 februari 1953 veel geld heeft verdiend, hoewel zijn armelijk voorkomen en gebogen gestalte met die bewering in tegenspraak zijn. Maar wie zal het zeggen?’

Dat is voortreffelijk proza. Het kon door Hildebrand geschreven zijn in zijn beste tijd. Maar voor wie Toergenjev enigszins kent is dit een komische passage, al halen we hem niet aan om komiek te doen. Wij halen hem aan om heel andere redenen. Vervang daterende elementen als Chevrolet, de heren in het Kremlin, het jaartal 1953 en dit proza moet honderd jaar geleden even begrijpelijk en informatief geweest zijn als het nu is. Het is te hopen voor onze taal en ons nakroost dat het dat over honderd jaar nóg zal zijn. Dit proza is Toergenjev. Zijn proza heeft al een eeuw lang alle artistieke koortsaanvallen van woordkunst die de letteren periodiek teisteren glansrijk overleefd, onder welke deknaam ze zich ook voordoen. Het lezen van Karel van het Reve Toergenjev-vertalingen kan wat dat betreft nog steeds een heilzame werking hebben op iedere romancier die iets aan zijn taalmiddelen gelegen is. Van het Reve vertalerssidoom is vrij van opzettelijke archaïsmen én van modieuze woorden. Men moet terug naar Multatuli, Emants en Elsschot om zulk *clean* proza terug te vinden. De kans dat Van het Reve vertalingen nog een mensenleeftijd en meer mee zullen gaan is groot. Dit geldt in dezelfde mate voor zijn toneelvertalingen.

Ook de poëziefragmenten waarmee Toergenjevs teksten doorschoten zijn, verraden een geoefende hand. Het gedicht dat Toergenjev in *Het adelsnest* aan Pansjin in de mond legt, zou iedere bloemlezing van vertaalde Russische poëzie tot sier strekken. Waar nodig toont Van het Reve zich volkomen doorkneed in de eigenaardigheden van de negentiende-eeuwse poëtica. De zorg besteed aan poëzie in prozateksten is vaak een indicatie voor de zorg die ook aan dat proza zelf besteed is. Maar, zal men zich afvragen, maar als dat alles inderdaad zo is – en dat is het – waarom heeft Karel van het Reve de Nijhoffprijs niet al twintig jaar geleden gekregen? De vraag houdt steek. Erg veel zelfs. Deze jury kan ook alleen maar gissen. De Nijhoffprijs werd in 1955 ingesteld en ging in dat jaar naar Aleida Schot voor haar baanbrekende vertalingen uit het Russisch. In die tijd had de jury nog ruime keus van kandidaten, waaronder de vele met een groot en terecht al befaamd vertaaloeuvre op hun naam. En er waren meer talen te bedienen dan alleen Russisch. Van het Reve publiceerde zijn eerste vier Toergenjev-vertalingen in 1955, drie andere volgden in 1957.

Van het Reve maakte een schitterende entrée in de vertalerswereld. Te verwachten was dat zo iemand nog veel van zich zou doen horen. Maar dat is nu precies wat *niet* gebeurde. Hier past opnieuw een citaat. Ditmaal van Charles Timmer, uit het aprilnummer 1977 van *Tirade*:

(...) ‘toen ik in 1963 de Nijhoffprijs ontving, kreeg ik die o.m. voor “mijn vertalingen van Toergenjev” (zo vermeldt het juryrapport), hoewel ik nooit één roman of novelle van Toergenjev heb vertaald. Zo zorgvuldig werkt de jury dus. Maar ja, er zat destijds geen Rusland-specialist in. En men moet weleens een prijs uitreiken aan een vertaler uit een literatuurgebied dat niemand van de juryleden kent. Dan raadpleegt men (per telefoon) “deskundigen”, dat is, zoals iedereen weet, een categorie mensen die het vaker “laten afweten” dan “het weten”. Maar dat merkt niemand.’

Wel, deze jury kan met de hand op het hart verklaren dat de praktijk een andere is. Vertalingen in en uit talen die niet tot haar competentie behoren, worden doorgelicht door twee specialisten buiten de jury, als daar aanleiding toe bestaat. Zijn die rapporteurs strijdig in hun oordeel, dan beslist een derde expertise, onafhankelijk van de voorgaande.

Maar in het geval Timmer zijn hem inderdaad de Toergenjev-vertalingen van de Russische Bibliotheek ondergeschoven. Karel van het Reve mag dus met enige grimmigheid vaststellen dat hij al in 1963 een bekroning *in disguise* te pakken had. Maar evenzeer is het mogelijk dat hij destijds gewoon over het hoofd gezien is – ten eerste omdat hij niet meer van zich liet horen, ten tweede omdat de romans van Toergenjev in de publieke belangstelling altijd hebben achtergestaan bij de verhalen. In de daverende jaren vijftig en zestig moet bovendien de *plain speech* van Toergenjevs romans ook wat flauw op de tong gelegen hebben. En zulke ‘gewoon’ aandoende vertalingen als die van Karel van het Reve vergaat het al gauw als een zebra op een zebrapad – het verschijnsel valt niet zo op, hoe zeldzaam het zich ook voordoet. De indruk dat ditzelfde lot ook Van het Reves eigen proza getroffen heeft, lijkt niet overdreven. Van een Nederlandse professor, en laat staan van een Leidse, verwacht men nu eenmaal niet dat hij zich als een menselijk wezen uitdrukt. Daarvoor wordt hij trouwens niet betaald ook.

Dit alles zij zoals het zij, feit is dat pas in 1964 de wereld opnieuw vernam van de vertaler Van het Reve. In dat jaar verscheen *De literator en de holbewoner / Ivan Toergenjev en Ljev Tolstoi / Honderd brieven, bijeengezocht, vertaald en van commentaar voorzien door Karel van het Reve*. Aldus de titelpagina. Maar ditmaal had de jury blijkbaar leergeld betaald, zij liet zich althans niet misleiden. Slaat men namelijk die titelpagina om, dan leest men: *De brieven van Toergenjev zijn vertaald door Jozina Israël* en dat is, zoals men weet de betere helft van het echtpaar Van het Reve. Die brieven van Toergenjev zijn in het boek de talrijkste. Mevrouw Van het Reve mag zich wat dat betreft de medebekroonde weten, want deze jury wenst die brieven in vertalingen uitdrukkelijk mee te betrekken in de bekroning. Hetzelfde geldt voor de vertaling van Andréj Amálriks *Niet begeerde reis naar Siberië*, eveneens door de echtelieden Van het Reve vertaald.

Men ziet het, Van het Reve werd bekroond voor een betrekkelijk klein vertaaloeuvre. Pas na zijn bekroning kwamen er uit zijn kelder nog de nodige teksten te voorschijn: drie ongepubliceerde, maar wel gespeelde toneelstukken van Toergenjev, Soechovo Kobylin en Maksim Gorjki. Maar als deze bekroning érgens

goed voor is geweest, dan toch wel om de laatste keldervondst – een volledige vertaling van Poesjkins versdrama *Boris Godoenov*. Van het Reve maakte die in 1944 op 23-jarige leeftijd, toen hij samen met zijn eveneens schrijvende broer Gerard Kornelis van het Reve de Amsterdamsche Grafische School bezocht, teneinde tot een nuttig lid der samenleving omgeschoold te worden. De in poëzie geschoolde hand die al eerder in dit rapport ter sprake kwam was dus geen clichéverzinsel van de jury. De vertaling van een lang gedicht van Vladimir Majakovski rust misschien nog in de kelders, maar kwam (nog?) niet boven. Verdient iemand, die zo met kostbare teksten omspringt een prijs? Een record, waardig om opgenomen te worden in *Guinness Book of World Records* (?) vormt de modelvertaling van Poesjkins korte verhaal ‘Het schot’, waaraan onder Van het Reves supervisie zeven jaar lang werd gewerkt door een groep studenten en afgestudeerden. Het verscheen in *Hollands Maandblad* no. 323 van 1974. Wie Van het Reve als vertaler aan het werk wil betrappen, die leze zijn artikel ‘Een stukje vertalen’ in de bundel *Marius wil niet in Joegoslavië wonen*.

Het verhaal gaat dat de jonge Karel van het Reve een voorlijk baasje was. Op zijn twaalfde schreef hij opruiende artikelen in een communistische krant. De jury weet daar niet van. Wel weet zij dat hij in 1935 en 1937, dus op de aanminnige leeftijden van respectievelijk 14 en 16 jaren vertalingen publiceerde van Konstantín Paoestóvski’s romans *De Baai van Kara Boegas* en *Kolchis, het land der nieuwe argonauten*. Uit het Russisch vertaald, meldt de betreffende fiche in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Maar dat is uitgeversjokkernij geweest. Zelfs Karel van het Reve kende op die leeftijd geen Russisch. De boeken kwamen uit de Duitse versie. Ze zijn goed leesbaar, maar blijven buiten de bekroning. Rest nog de vermelding van zes gedichten van de uit Rusland weggestuurde en inmiddels overleden dichter-zanger Aleksandr Galitsj, door Van het Reve vertaald voor Poetry International en veel later gepubliceerd in het *Rusland Bulletin* van februari / maart 1978.

Daarmee zijn wij door de ons bekende teksten heen. Toch zit de familie Van het Reve op vertaalgebied niet stil. Op ongezette tijden nodigt zij een groep publicerende vertalers uit voor het bespreken van een ter vertaling toegestuurde korte prozatekst. Het nuttige en het aangename schijnen op die bijeenkomsten in grote harmonie verenigd te zijn.

Wij willen met een laatste citaat besluiten. In zijn opstel ‘Op reis in Rusland voor beginners’ schrijft Van het Reve: ‘In een boekwinkel te M. raakte ik in gesprek met een soort uitgever. Hij vertelde me dat men voor het persklaar maken van een klassieke tekst in Rusland veel geld betaalde. Ik vertelde hem daarop dat bij ons de zaken heel anders lagen. Voor het vertalen van alle romans van Toergenjev, zei ik, had ik een som gelds ontvangen van dezelfde orde van grootte als het bedrag dat ik zou hebben moeten betalen als ik het manuscript van mijn vertaling niet door mijn vrouw, maar door een typiste had laten overtikken. In dat opzicht, zei ik, is het bij jullie veel beter dan bij ons. “Ja,” antwoordde hij zachtjes, “maar dat is dan ook alles.”’

De jury zou graag gezien hebben dat dit een achterhaalde tekst was. Mocht het professor Van het Reve ook nu nog ernst zijn met deze klacht, dan stelt het Prins

Bernhard Fonds hem vandaag alsnog in de gelegenheid zijn echtgenote voor haar opofferende tikwerk financieel schadeloos te stellen.

De jury:

Henk Mulder, voorzitter

Barber van de Pol

Marko Fondse

Adriaan Morriën

Peter Verstegen

Joan de Bie, secretaris